

Changamoto Zinazokumba Uchanganuzi, Ufasiri na Ufunzaji Ushairi wa Kiswahili katika Shule za Upili Nchini Kenya

Gakuo J. Kariuki
Chuo Kikuu cha Kenyatta

Ikisiri

Makala haya yanaangazia baadhi ya changamoto zinazokumba taaluma ya ufasiri, uelewekaji na ufundishaji wa somo la ushairi katika shule za sekondari nchini Kenya. Mawazo na kauli zinazoshereheshewa katika makala haya zinazotokana na utafiti wa kisayansi uliofanyika katika kaunti mbili za Mombasa na Trans Nzoia. Pamoja na kufafanua changamoto husika, nimejizatiti vilevile kutoa mapendekezo na suluhisho la kudumu kwa changamoto hizo. Tunataraji kuwa utafiti huu utanufaisha na kuimarisha ufunzaji wa ushairi na lugha ya Kiswahili kwa jumla.

Maneno Muhimu: Ushairi, Ufasiri, Shule za Upili, Kenya

Utangulizi

Ushairi ni somo la lazima katika shule za sekondari nchini Kenya. Ushairi ni utanzu na mhimili mojawapo wa fasihi andishi. Mojawapo ya malengo ya elimu nchini Kenya ni kutambua, kudadisi, kutathmini na kustawisha aina na tanzu mbalimbali za lugha na fasihi kwa jumla. Makala haya kuhusu changamoto za ufunzaji wa ushairi miongoni mwa wanafunzi wa sekondari nchini Kenya, yamelenga kutimiza lengo hili.

Utanzu wa ushairi ni mgumu (Gibbe, 1978; Chacha, 1980; Njogu na Chimera, 1999). Ugumu huo umetambuliwa na kuelezwa na wataalamu mbalimbali kama kiini cha wanafunzi wengi kuogopa na kutofanya vyema katika somo la lugha ya Kiswahili (Wallah: 1988, Mohamed: 1990). Ugumu huo umegubikwa katika kiini cha mawasiliano ya mtunzi na hadhira yake. Mawasiliano hayo hujumuisha muktadha na maudhui yaliyojikita katika lugha isiyo ya moja kwa moja, bali yenye tata na tatizi (Gibbe, 1978). Tata na tatizi zinazozingira mawasiliano baina ya mtunzi na hadhira yake (wasomaji) huhitaji mkakati kabambe wa ufasiri ili kuyashadidia maudhui na kuyasukuma kuwafikia wasomaji na hadhira lengwa. Ugumu wa ushairi unaoathiri ufasiri na uelewekaji unatokana na sababu mbalimbali. Sababu hizo ni pamoja na mbinu za ufundishaji wa ushairi na mashairi, mikabala na mielekeo ya wanafunzi wenyewe kuhusu

ushairi na mashairi, aina na mikondo ya mashairi yenyewe, lugha na mitindo ya uwasilishaji ya watunzi wa mashairi, pamoja na miktadha ya kimazingira, kihistoria na kijamii inayozingira sio tu watunzi wa mashairi, bali pia hali nzima inayohusu kiini na dhamira ya mawasilisho ya mashairi hayo.

Tumeweka wazi mkakati mzima wa ufasiri na uelewekaji mashairi na ushairi kwa jumla kwa kuhusisha uchunguzi wa muktadha wa kiutamaduni ambao umechanganuliwa kwa msingi wa nadharia ya Ki-Hemenitiki na Uhistoria Mpya, kudhihirisha na kutathmini jinsi ukengeushi wake unavyochangia kiwango cha kueleweka na kufasirika kwa mashairi miongoni mwa hadhira lengwa ya wanafunzi. Isitoshe, tumechunguza kiwango cha ufasiri na uelewekaji wa ushairi miongoni mwa wanafunzi wa shule za sekondari nchini Kenya. Ufasiri wa ushairi umekuwa tatizo la muda mrefu. Tatizo hili limewavutia wachunguzi na watafiti wengi. Wachunguzi hao walijaribu walivyoweza kushughulikia tatizo hili huku wakitumia mbinu na nadharia anuwai.

Baadhi ya nadharia zilizohusishwa ni pamoja na Uhakiki Mpya, Umtindo na Mwitikio wa Msomaji miongoni mwa zingine. Nadharia hizi hazijihusishi na suala la muktadha na zinaegemea sana ufasiri wa kiwango cha mtu binafsi anayesoma matini ya fasihi. Kwa hiyo, haziwezi kutegemewa kwani kila msomi huibua viwango tofauti vya ufasiri kulingana na jinsi anavyoelewa kazi yenyewe. Azma ya kuchangia suluhisho kwa tatizo hilo ndiyo imetupelekea kutumia nadharia ya Ki-Hementiki na ya Uhistoria Mpya kuliziba pengo lililoko. Nadharia hizi mbili licha ya kuwa ni za kihakiki na kifalsafa, zinajumuisha mfumo na utaratibu mwafaka wa kuchunguza na kutatua matatizo ya kiufasiri na uelewekaji matini. Nadharia hizi zinajikita katika kuangazia ukengeushi wa masuala kama vile mazingira, jamii, historia pokezi, mtunzi na dhamira ili kufanikisha uelewekaji na ufasiri bora wa kazi za fasihi ukiwemo utanzu ushairi wa Kiswahili.

Tumehamasishwa na matatizo ya kufasiri na kuelewa ushairi miongoni mwa wanafunzi wa shule za sekondari. Hili limetokana na tajriba ya ufunzaji wa Kiswahili na ushairi kwa muda mrefu wa takribani miaka thelathini sasa. Isitoshe, ripoti za Baraza la Mitihani la Kitaifa la Kenya (2002, 2003, 2004) na wa miaka ya hivi punde kuhusu matokeo yasiyoridhisha ya Kiswahili hususan ushairi wa Kiswahili, yalitupa ari kufanya uchunguzi kuchangia suluhisho kwa tatizo hilo. Kadhalika, vitabu vingi vya ushairi na mashairi hasa vile vinavyojihusisha na ufunzaji wa mashairi havelezi bayana namna bora ya ufasiri na uhakiki wa mashairi. Uchunguzi wetu unaelekea kuziba pengo lililoko la jinsi ya kufasiri na kuhakiki ushairi na mashairi kwa mihimili ya nadharia ya Ki-Hementiki na Uhistoria Mpya.

Ingawa ushairi ni utanzu mmojawapo wa fasihi ya Kiswahili na ambao ni somo la lazima, ufunzaji wake ni wa kihuria mno. Inaelekea kuwa kila mwalimu ana uhuru wa uteuzi wa vitabu, mwelekeo na mbinu za kufundishia (Mwanga,

2005). Baadhi ya diwani za ushairi zinazoteuliwa na walimu zimeandikwa na watunzi wenye kuegemea lahaja, sajili na muktadha wa Pwani. Pia, baadhi ya diwani zimeandikwa na watunzi wa Kiswahili ambao hawakujifungamanisha na muktadha wa kitamaduni wa Pwani. Tunahoji athari za kimuktadha na kimazingira, hususan, kuhusu mwandishi na jinsi mwingiliano huo unavyoakisi na kuathiri uelewekaji na ufasiri wa ushairi miongoni mwa wanafunzi wa sekondari.

Ili kutathmini suala la kimuktadha na kitamaduni linavyoathiri ufasiri na uelewekaji wa ushairi na mashairi, tuliyajumuisha mashairi kutoka kwa watunzi tofauti tofauti. Watunzi hao ni pamoja na wale walio na ukuruba na muktadha na utamaduni wa Pwani na wale ambao hawajajifungamanisha na usuli wa Pwani. Tulisaili kiwango cha athari za muktadha wa mwandishi na historia ya wakati wake inavyochangia ugumu wa kueleweka kwa ushairi. Pamoja na kuwa ushairi ni utanzu wa fasihi ambao ni somo la lazima katika shule za upili na kama sehemu ya sanaa ya lugha, ushairi ni mhimili wa kuzoa maarifa na motisha unaopelekea kuimarisha ufunzaji wa lugha ya Kiswahili. Hii ndiyo sababu mojawapo kuu ya kufundishwa na kutahiniwa kwa ushairi katika mafunzo ya lugha ya Kiswahili.

Ushairi ni utanzu wa fasihi ambao una muundo na matamshi ya maneno ya aina yake. Ndio utanzu mkongwe zaidi wenye utata na mgogoro tangu jadi. Mgogoro huu umeshamiri hadi leo baina ya mwelekeo wa kimapokeo na ule wa kimapinduzi. Wanamapokeo wanashikilia arudhi na muundo kama njia ya kuainisha na kutambulisha mashairi. Wanamapinduzi kwa upande wao wanashikilia uhuru wa mtunzi unaomruhusu kukiuka kaida na kanuni za arudhi katika kutunga mashairi. Juhudi za suluhu kwa tatizo la ufahamu wa ushairi miongoni mwa wasomi wa shule za sekondari lilitulazimu kuhusisha nadharia ya Ki-Hementiki kwa lengo la kuepusha utata. Utata huu, kwa mfano, hutokana na ukweli kwamba mathali ushairi hutumia mafumbo zaidi kuliko tanzu zingine za fasihi. Hata tamthilia na riwaya ngumu na zenye uketo wa lugha huitwa za kishairi. Hata hivyo, ifahamike hapa kama tulivyodokeza awali, kwamba si mafumbo pekee yanayotatiza ufasiri na uelewekaji wa mashairi.

Ugumu wa Kufasiri Mashairi

Ugumu wa ushairi umetambuliwa na kuelezwa na wataalam pamoja na wakareketwa mbalimbali wa mashairi kama kiini cha wanafunzi wengi kuogopa na kutofanya vyema katika somo la lugha ya Kiswahili. Mathalani, Gibbe (1978:8) ana haya ya kusema:

Ushairi ni mgumu kueleweka hata miongoni mwa walimu na wanafunzi kwani kiini cha mawasiliano yake ya muktadha na maudhui huhusisha lugha isiyo ya moja kwa moja bali lugha yenye tata na tatizi.

Hapa, inadhihirika wazi kuwa ufasiri wa ushairi sharti uhusishwe na kueleweka kwa lugha ya mtunzi. Pamoja na hayo, mfasiri sharti ajikite katika

mawanda ya fikra, muktadha na mazingira ya mtunzi ili kudadavua kiini cha dhamira ya mtunzi na uwasilishaji katika tungo. Ugumu wa ushairi ni tukio la kusudi la kisanaa kama anavyoshadidia Shabaan Robert (1972) anaposema:

Ushairi ni Sanaa ya vina inayopambanuliwa kama nyimbo, mashairi na tenzi. Zaidi ya kuwa sanaa ya vina, ushairi una ufasaha wa maneno machache ya muhtasari wenye maudhui mazito ya kimuktadha na kimazingiraMwauliza wimbo, mashairi na utenzi ni nini? Wimbo ni shairi dogo, shairi ni wimbo mkubwa na utenzi ni upeo wa ushairi.

Kwa mujibu wa dondoo hili, inaelekea kuwa hata gunge wa ushairi kama Shabaan Robert alitambua kuwa ushairi una uketo wa kisanaa. Sanaa hii inangoekana na maudhui na dhamira mbalimbali. Fasiri hizo mbalimbali hutokana na ugumu wa kuelewa na kufasiri mashairi na hili, hufanya kila hadhira kutoa fasiri za kimaana na uelewekaji mashairi kwa njia tofauti tofauti.

Katika dibaji ya diwani yake mwenyewe, Mnyampala (1965), naye ana haya ya kusema:

Ushairi ni msingi wa maneno ya hekima ya tangu jadi. Ndicho kitu kilicho bora sana katika maongozi ya dunia kwa kutumia maneno ya mkato na lugha nzito yenye kunata iliyopangwa kwa urari wa mizani na vina maalumu kwa ushairi.

Mtaalamu huyu anadhihirisha kuwa licha ya ukwasi wa sanaa na hekima ya ulumbi na maneno, falsafa na mhimili wa mawasiliano ya ushairi yapo katika hekima na busara ya tangu jadi. Hekima hiyo ndiyo kiini cha mawasiliano katika ushairi na aghalabu, hugubikwa na sanaa yenyewe ya lugha na utamaduni wa washairi husika. Mawazo haya yanaungwa mkono na Massamba (2003:59) anaposema:

Yafaa ikumbukwe kwamba ushairi ni sanaa na kwa kuwa ni sanaa basi hatuna budi kukubali kwamba lazima itakuwa na sura tofauti na tungo nyingine. Tutakuwa tunafanya makosa kama tukiuchukulia ushairi wa Kiswahili kuwa wa namna sawa na tunavyochukulia nadhari, barua, simu na maandiko yoyote yale. Kwa hivyo basi, ushairi ni aina ya utungo ambao umekusudiwa kueleza hisi za ndani alizo nazo msemaji au mshairi kwa kutumia lugha ya mkato au fupi, lugha yenye mvuto kwa namna maneno yake yalivyopangwa na kusarifiwa kwa uangalifu na ulinganifu, lugha yenye mnato kwa utamu wa maneno yake, lugha yenye mashiko na iliyo teule.

Kwa mujibu wa mawazo ya Massamba, Mnyampala na wengine, sanaa ya lugha katika ushairi ni umbo tu la utunzi. Kiini cha mawasiliano katika ushairi ni hicho kinachotambuliwa kama “Hisia za ndani kabisa “ alizo nazo mshairi (mtunzi). Ufasiri mzuri wa mashairi hivyo basi, unapaswa kujikita katika maudhui yanayowasilishwa na wala siyo tu katika kuangazia usarifu, usanifu na

usanii wa tungo. Inapotokea kuwa ufasiri unajihusisha tu na usanifu wa tungo basi tata na tatizi za ushairi (kama anavyosema Gibbe, 1975), hutokea na hili hupelekea fasiri mbalimbali (kama anavyoeleza Shabaan Robert). Hii ndiyo sababu kuu ya ugumu wa ufasiri wa ushairi.

Ugumu huu wa kueleweka kwa mashairi na taaluma yake umewavutia watafiti na wasomi wengi kwa miaka na mikaka. Wengi wao wamejaribu kutatua na kusuluhisha tatizo lililoko la kueleweka kwa ushairi. Mathalan, Richards (1920), akinukuliwa na Wamitila (2002), alijaribu kulitatua tatizo la uelewekaji wa mashairi ya Kiingereza baina ya 1920 na 1941. Richards aling'amua tatizo kubwa lililowakumba wanafunzi wake katika ufasiri wa mashairi. Nadharia aliyotumia Richards ilikuwa ya uhakiki mpya ambayo ilichukulia kwamba sanaa ya maneno ina sifa bia ambazo zinaweza kutambuliwa na yeyote anayesoma. Richard's alisisitiza umuhimu wa kuwazoesha wanafunzi mbinu na mikakati ya usomaji mashairi. Alidai kwamba pana lazima ya kuangalia hali ya kisemantiki ya shairi nzima kama aina ya pekee ya kiusemi. Katika kitabu chake *Principles of Practical Criticism*, Richards alijikita katika mbinu za kuuhakiki ushairi ili kuwaondolea wanafunzi wake matatizo katika usomaji wa mashairi. Matatizo hayo yalitokana na kuathiriwa na maelezo au maandishi yaliyokuwa nje ya tungo husika. Kwa njia hii, wanafunzi wake waliishia katika kuhakiki kitu kingine tofauti kabisa na tungo za mashairi.

Wataalamu wengi wametia guu katika kuchunguza kiini hasa cha ugumu wa ufasiri na uelewekaji wa ushairi wa Kiswahili kwa ujumla. Mathalani, Kamau (1986), alitafitia kuhusu ufunzaji wa somo la fasihi katika shule za sekondari Kenya. Aligundua kuwa wanafunzi hawaupendi ushairi. Hii ni kutokana na ugumu wa ufasiri na uelewekaji wake suala ambalo, huwafanya wanafunzi wengi kuuambaa ushairi kwa madai kuwa ni somo gumu.

Chacha (1987) alishughulikia maana ya ufasiri wa Kiswahili. Alitalii athari za mabadiliko ya kijamii na kiuchumi kwa uwasilishaji maudhui katika ushairi. Mabadiliko hayo, kwa mujibu wa Chacha yameakisiwa na matumizi ya kijazanda. Alijihusisha na mashairi katika *Malenga wa Mvita na Malenga wa Vumba* na kuonyesha jinsi watunzi wanavyoweza kuathiriwa na tamaduni za jamii zao. Athari hizi zinashereheshewa kupitia kwa matumizi kupindukia ya mafumbo ambayo hutatiza ufasiri na uelewekaji wa mashairi.

Ndungo (1985) akishughulikia usawiri wa mwanamke katika *Utenzi wa Mwanakupona*, alimulika kwa kina mtazamo wa kitamaduni na kijamii wa Waswahili kuhusu mwanamke. Mtazamo huu wa kitamaduni na kijamii ni mhimili muhimu katika uchanganuzi wetu kwani, tumechunguza jinsi uhamishaji wa muktadha na utamaduni unavyoakisi na kuathiri kiwango cha ufasiri na uelewekaji wa mashairi.

Naye Senkoro (1988) amejihusisha na suala la urahisishaji wa kueleweka kwa ushairi kwa kutambua jinsi walimu wengi na wanafunzi huogopa ugumu wa ushairi. Mtaalamu huyu amejaribu kutoa kielelezo cha jumla cha jinsi ya kuyasoma na kuyachambua mashairi kwa lengo la kuwapa hamasa na motisha wasomaji wa mashairi.

Kwa upande wake, Momanyi (1991) amelichunguza suala la ufasiri wa mashairi hususan kwa mujibu wa matumizi ya taswira. Momanyi ametalii jinsi suala la matumizi ya taswira linavyoweza kuchangia katika kueleweka kwa mashairi na ushairi. Amelihusisha suala la taswira katika *Utenzi wa Al-Inkishafi*.

Masinde (1992) ametalii suala la dhamira na mtindo katika mashairi huru. Ameshadidia dhana ya maendeleo na mabadiliko ya maudhui katika ushairi. Maendeleo na mabadiliko haya ya maudhui, tunahoji katika makala haya, huathiri ufasiri na uelewekaji wa mashairi. Ni vyema kwa hadhira ya wasomaji kuhamisha maudhui na miktadha ya kitamaduni ili kufanikisha uelewa wa mashairi na ushairi kwa jumla. Masinde anathibitisha kuwa mazingira ya mwandishi kwa ujumla wake huathiri uteuzi wake wa lugha na mtindo anayoitumia. Kwa maoni yake, dhamira za mtunzi zimejikita katika kila nyanja ya maisha ya binadamu ambapo falsafa zake hudhihirisha mtazamo pamoja na msimamo wake kuhusu maswala mbalimbali ya kijamii kisiasa na kiuchumi.

Kadhalika, Gakuo (1996) ameshughulikia suala la ufasiri na uelewekaji wa tenzi za Kiswahili. Amejikita katika *Utenzi wa Vita Vya Uhuru* wa Shaaban Robert (1945), wenye maudhui ya vita kuu ya pili ya ulimwengu. Ameangazia fani na maudhui pamoja na muktadha wa kihistoria uliomhamasisha mtunzi Shaaban Robert kuuandika. Ametumia nadharia muundo na mtindo kuthibitisha kuwa muktadha na mazingira yanayomzunguka mwandishi pamoja na historia yake, ndiyo mhimili na chemchemi ya maudhui na mawasiliano katika ushairi. Mathalani Gakuo anadhihirisha kwamba, dhana ya 'mahasidi' na 'marafiki' pamoja na 'watumwa' na 'wahuria' ni za kimuktadha tu na hazina uhusiano wowote na maana yake asilia katika kamusi au matumizi ya kila siku ya lugha.

Isitoshe, Njogu na Chimera (1999) wakishughulikia ufasiri wa mashairi ya Kiswahili wamezingatia fani za maudhui, wahusika, muundo, mtindo na muktadha na kudhihirisha kuwa shairi lote huwa ni fumbo. Fumbo chambilecho wahenga, hufumbiwa wasio na hekima. Ufumbaji kwa mujibu wa Njogu na Chimera waweza kutatiza mawasiliano baina ya mtunzi na hadhira yake. Wanapendekeza kuwa ufasiri sharti uhusishe udenguaji wa vipengele vya ushairi huku mfasiri akiunda upya ujumbe kulingana na muktadha wa wakati lilipotungwa na baadaye wakati uliopo.

Kwa upande wao, King'ei na Kemoli (2001) wanasema kuwa ushairi ni chombo mwafaka kinachomwezesha mwandishi kuufumbata upana na urefu wa maisha katika maneno teule machache yaliyofinywa kisanaa. Kadhalika,

Nyanchama (2004), ameshughulikia ufasiri wa ushairi hususan mashairi ya *Diwani ya Sauti ya Dhiki* (Abdlatif Abdalla). Kwa mujibu wa Nyanchama, mtunzi ana uhuru wa kuisuka kazi yake ya ushairi aipendavyo. Anasema kuwa mtunzi wa *Sauti ya Dhiki* ametumia taswira na ishara kemkem sababu ikiwa ni kutokana na historia ya Kenya, hali ya siasa nchini na kwingineko Afrika, tajriba ya mtunzi ndani na nje ya jela na utamaduni wake. Ili kuelewa ushairi huu na kuufasiri vilivyo, Nyanchama anadhihirisha kuwa mfasiri sharti achunguze na aelee taswira na ishara za mtunzi. Taswira na ishara hizi zatokana na muktadha na mazingira ya mwandishi.

Naye Mwangi (2005), amelitaamali suala la ugumu wa ushairi hususan katika ufundishaji na ujifundishaji wa ushairi katika shule za upili wilayani Murang'a. Amejikita sana katika kutathmini kiwango cha ukiushi wa lugha ya kishairi unaohusisha lahaja, tahajia, sajili na semantiki kwa mtazamo wa nadharia ya Umaumbo na ile ya Ushirikisho. Ukiushi huo wa lugha na kilahaja unachangia ugumu wa ufasiri na kueleweka kwa ushairi. Kwa mujibu wa Mwangi, kama tungo zingejikita katika lugha sanifu, sanaa ya ushairi ingependeza na tungo zingelikuwa rahisi kusoma na kufasirika bila ya ukakasi.

Changamoto Zinzokumba Ufasiri na Ufunzaji wa Ushairi

Suala la kuweka wazi changamoto za ufasiri na ufundishaji ushairi limekuwepo nasi kwa muda mrefu. Baada ya kulivalia njuga katika uchunguzi wetu, tumetambulisha changamoto nyingi zinzokumba ufasiri pamoja na ufundishaji na ujifundishaji wa ushairi kwa jumla. Tuliainisha changamoto hizo kwa misingi ya vigezo viwili, yaani ujifundishaji na ufunzaji wa ushairi. Uchanganuzi linganishi kuhusu kaunti mbili (Mombasa na Trans Nzoia) unadhihirika katika maelezo kuhusu changamoto hizo.

Uchunguzi wetu umegundua kwamba walimu wanaofunza Kiswahili na ushairi katika sekondari ni walimu waliohitimu vizuri kimasomo. Katika kaunti ya Trans Nzoia asilimia tisini ya walimu hao wana shahada ya kwanza. Katika kaunti ya Mombasa hali ni bora zaidi ambapo asilimia thelathini ya walimu hao wana shahada ya uzamili ilhali, wengine wote wakiwa na ile ya kwanza. Uelewa wao wa Kiswahili ni wa kiwango cha juu.

Kaunti ya Mombasa, kwa mujibu wa matokeo ya uchunguzi huu, ni kiwakilishi cha eneo la Pwani kunakotumiwa Kiswahili cha kilahaja. Sehemu hii ina kiwango kikubwa cha uelewa wa mashairi hasa yale yanayohusisha lahaja za maeneo yake kama vile Kimvita na Kijomvu. Nayo kaunti ya Trans Nzoia ni kiwakilishi cha maeneo mengine nchini Kenya ya bara. Ni kiwakilishi cha wanafunzi wengi wanaotahiniwa mtihani wa kidato cha nne nchini Kenya ambao hawajatangamana na lugha pamoja na lahaja za pwani za Kiswahili.

Changamoto kutokana na Ufunzaji

Ufundishaji mashairi unakumbwa na matatizo kadha wa kadha kama tulivyogundua. Mosi, wanafunzi wengi (Zaidi ya asilimia sitini) katika kaunti zote mbili hawayapendi mashairi na somo la ushairi kama ilivyobainika. Hii inatokana na kuelewa kwao kubaya kuhusu ushairi. Hali hii inapelekea kuwepo kwa matokeo ya mtihani ambayo hayaridhishi. Suluhu kwa tatizo hili ni kuandaa mkakati wa kuwahamasisha wanafunzi kubadili muelekeo huu hasi.

Aina mbalimbali za mashairi huwatatiza wanafunzi. Katika kaunti ya Trans Nzoia, zaidi ya asilimia sitini ya wanafunzi wa sekondari hutatizika na mashairi ya watunzi wa pwani. Hii ni kutokana na lahaja ambapo wanachukulia lahaja hizo kuwa msamiati wa Kiswahili sanifu, hali ambayo inawakanganya mno. Inakuwa vigumu kwa wanafunzi hao kubaini maudhui, dhamira na kiini hasa cha mawasilisho katika mashairi ya watunzi wa Pwani. Tatizo hili linaweza kuepukwa iwapo wanafunzi hao watapewa mafunzo kuhusu lahaja za Kiswahili pamoja na kuwepo kwa tafsiri za mashairi ya kilahaja.

Mambo ni tofauti katika kaunti ya Mombasa. Wanafunzi wengi hawana shida na ufasiri wa mashairi ya watunzi wa pwani. Wao huyaelewa vizuri na kuchanganua maudhui na dhamira zake. Tatizo kubwa kwa wanafunzi wa kaunti ya Mombasa linatokana na ushairi uliotungwa na washairi waliozingatia Kiswahili sanifu. Lugha sanifu ya Kiswahili na msamiati wake huwakanganya wanafunzi hao. Hii ni kwa sababu kuwa wao hutumia Kiswahili cha kilahaja. Kwa kutowafahamu watunzi hao wa lugha “ngeni”, kiini cha wasilisho katika mashairi hayo kinawapiku wanafunzi wengi wa kaunti ya Mombasa. Kuna haja ya kusesitiza matumizi ya Kiswahili sanifu katika maeneo yote ya pwani.

Tatizo lingine linalokumba ufundishaji ni uhuru wa ufundishaji miongoni mwa walimu. Walimu wengi, kama ilivyobainika, wana uhuru wa kupindukia katika kukabiliana na somo la ushairi. Hali hii inatokana na kutokuwepo kwa mwongozo wa walimu kuhusu ufundishaji wa mashairi. Isitoshe, walimu wengi wanafunza masuala wanayoyajua vyema na pengine hata kuyapenda. Baadhi ya walimu huvitumia vitabu na diwani za ushairi walizozifahamu vizuri. Wengine hutumikiza mashairi yale tu yaliyokuwa katika vitabu teule vya Kiswahili bila ya kujishughulisha na mambo mengine yenye upana katika taaluma ya ushairi. Kadhalika, baadhi ya walimu ni maadhura wa mfumo wa elimu usiozingatia sana somo la ushairi shuleni na hata pengine katika vyuo vikuu. Hii ni kutokana na waliyoyasema wao wenyewe katika mahojiano yetu. Mathalan, wapo wengine waliokiri kuwa ushairi wa Kiswahili haukuwa somo la lazima katika vyuo vikuu. Hali hii iliwafanya kutokuwa makini zaidi katika ufunzaji wa ushairi. Pana haja ya kudhibiti uhuru wa walimu katika kufunza ushairi wa Kiswahili. Hili litachangia kuwepo kwa urari wa kimielekeo na uteuzi wa diwani za kufundishia ushairi kote nchini.

Umilisi wa somo la ushairi miongoni mwa walimu ni suala lingine nyeti linalokumba ufundishaji. Takriban walimu asilimia sitini wana umilisi wa kadri kuhusu ushairi. Ni asilimia kumi tu ya walimu wote tuliotagusana nao wenye umilisi wa hali ya juu katika somo la ushairi. Wengi wa walimu hao hawajikiti katika kuyachanganua mashairi kwa mwelekeo na mihimili ya Ki-Hemenitiki na Uhistoria Mpya. Mihimili ya nadharia hizi, kama tulivyoona awali, inahusu masuala ya mtunzi, muktadha wa kijamii na utamaduni, historia ya upokezi wa kazi za utunzi, uhusiano kati ya mtunzi na kazi yenyewe kwa jumla, mawanda ya mawasiliano katika kazi hususan katika kutazama upya muktadha wa jamii na kihistoria. Yote haya huchangia kufasiri maudhui na dhamira za kazi ya utunzi.

Walimu wengi hufunza mashairi, mathalan, bila hata ya kuchunguza kiini, usuli na falsafa za watunzi wa mashairi husika. Hili linafanya somo la ushairi kumithilishwa tu na somo la ufahamu ambalo kiini chake cha kimsingi ni kusoma na kujibu maswali. Tunapendekeza kutatuliwa kwa tatizo hili la kuhimiza ufasiri wa Ki-Hemenitiki na Uhistoria Mpya katika ushairi wa Kiswahili. Mihimili ya kinadharia ni muhimu katika kufundisha na kuhakiki fasihi katika viwango vyovyote.

Ukosefu wa vitabu vya ushairi ni tatizo lingine tulilogundua. Walimu tofauti kutoka shule tofauti hutumia vitabu tofauti vya ushairi. Hali hii huchangia kuwepo kwa mkanganyo miongoni mwa wanafunzi. Si ajabu kwamba baadhi ya wanafunzi walilalamika na kulaumu baadhi ya walimu wao kwa “kutumia mbinu na njia tofauti za kufunza mashairi”. Kulikosekana vitabu teule vya ushairi, vitabu vya ziada, kitabu cha kiada, kamusi za ushairi na vitabu vinginevyo vinavyotoa mwongozo kuhusu ufundishaji mashairi na ushairi. Kuna haja kubwa kwa wadau wote kuungana ili kuteua vitabu mwafaka vya kushughulikia taaluma ya ushairi kama ilivyo ada kwa tanzu zinginezo za fasihi andishi.

Muda na vipindi visivyotosha vilevile kufunzia ushairi ni changamoto nyingine inayokumba ufundishaji ushairi katika shule za sekondari. Katika mpangilio wa silabasi na mtaala wa kufundisha kwa jumla, hapana vipindi vyoyote vinavyoandaliwa kwa minajili ya kufunza ushairi. Inalazimu mwalimu husika mwenyewe kuteua vipindi au muda maalum wa kufunza ushairi. Baadhi ya masomo ya ushairi husukumizwa katika vipindi vya sarufi, fasihi simulizi na ufahamu. Ushairi kama utanzu haupewi kipaumbele katika mafunzo ya sekondari. Hali hii inafanya baadhi ya walimu na wanafunzi kuzembea na kupuuzilia umuhimu wa ushairi. Hali hii inachangia tumbo joto wakati wa mitihani pale ambapo walimu wengi na wanafunzi huomba Mungu na kutamani kutokutahiniwa kwa swali la ushairi kutokana na maandalizi hafifu. Hivyo, pana haja ya kuandaa mtaala wenye vipindi maalum vya somo la ushairi shuleni.

Vilevile, tulitambua kuwa utahini wa somo la ushairi umekuwa wa kuyumbayumba. Hali hiyo ya kulegalega inatokana na ukweli kwamba ushairi

hautahiniwi kila mwaka kama ilivyokuwa desturi ya baraza la mtihani hapo mbeleni. Kuna utahini wa mshitukizo kuhusu ushairi katika mtihani wa kitaifa wa sekondari. Huenda swali la ushairi lije au lisije katika baadhi ya miaka ya utahini wa kidato cha nne. Hali hii inaathiri ufunzaji na ujifunzaji kwa ambavyo ufunzaji na ujifunzaji vilevile unakuwa wa kuyumbayumba. Kwa kuwa swali la ushairi haliwi la lazima, baadhi ya walimu na wanafunzi huwa hawaoni ulazima wa kushughulikia ushairi katika masomo. Pana haja ya kuboresha suala la utahiniwa ushairi na kufanya swali la ushairi kuwa la lazima kama ilivyokuwa hapo awali. Hili litaibua ulazima katika ufundishaji wa somo la ushairi.

Tatizo lingine ni uhaba wa walimu wa kutosha kufunza Kiswahili na ushairi. Hapakuwepo na shule hata moja tuliotebelea ambayo ilikuwa na walimu wa kutosha wa Kiswahili. Kutokana na hili, hali ya ufunzaji Kiswahili ilikuwa mzigo mkubwa na hili linaathiri vibaya ufunzaji wa mashairi. Walimu wengi wa Kiswahili wanakumbwa na tatizo la kufunza taaluma zingine kama vile Historia na Serikali, Jiografia, Dini na hata lugha zingine kama Kiingereza pamoja na riadha. Hali ni tofauti katika ufunzaji wa lugha ya Kiingereza ambapo walimu wengi wa lugha ya Kiingereza hufunza Kiingereza na fasihi ya Kiingereza pekee. Hawawajibiki kufunza masomo mengine kinyume na hali ilivyo kwa walimu wenzao wa Kiswahili. Katika baadhi ya shule, walimu wengine wanafunza ama fasihi ya Kiingereza, au lugha ya Kiingereza tu basi. Ufunzaji Kiswahili na ushairi, hivyo basi, kwa kiasi kikubwa, unalemazwa na mzigo mkubwa wa ufundishaji walio nao walimu wa Kiswahili. Hali hii inaathiri vibaya ufunzaji wa ushairi na si ajabu baadhi ya wanafunzi walipendekeza kuwepo na walimu wa ushairi tu basi shuleni, ihihali wengine wakaonelea vyema ushairi utambuliwe kama somo linalojisimamia lenyewe. Pana haja ya kuwa na sera ya serikali inayoibua muwala na uwiano wa majukumu ya ufundishaji miongoni mwa walimu wa lugha.

Baadhi ya walimu hukanganyika na aina za mashairi. Hii ni kutokana na mgogoro wa jadi kuhusu ushairi. Mgogoro huu unawasilisha ukinzano baina ya matapo ya wanamapokeo na wanamapinduzi. Wanamapokeo kwa upande wao wanashikilia arudhi (Kimtindo na kimuundo). Kwa upande wao, wanamapinduzi wanadai kuwa shairi ni shairi kutokana na sifa za kimaudhui na dhamira pasina kujikita katika kaida ya arudhi. Hali hii inawabughudhi baadhi ya walimu ambao wanakanganyika kuhusu aina ya mashairi ya kufunza katika shule za sekondari. Baadhi ya walimu hao wanashangazwa na baadhi ya maswali ya mtihani kuhusu aina zozote zile za mashairi (ya arudhi na yasiyo ya arudhi) katika baadhi ya miaka ya utahini. Mojawapo ya shairi kama hilo lilikuwa la “Wasakatonge na Juakali” ambalo liliwahi kutahiniwa katika baadhi ya mitihani ya kitaifa ya kidato cha nne na ambalo walimu na wanafunzi hawakuweza kulibainisha kibahari. Kwa jinsi hiyo, kuna haja ya maandalizi kabambe ya walimu wa Kiswahili na ushairi hasa katika vyuo vikuu nchini.

Ujifunzaji

Kutokana na uchunguzi wetu, tumebainisha changamoto mbalimbali zinazokumba mchakato wa ujifunzaji wa ushairi katika shule za upili. La awali ni kuhusu umilisi wa wanafunzi katika ushairi. Wengi wa wanafunzi hawana umilisi wa juu kuhusu ushairi. Hawa ni wale ambao hawakujifunza wala kukutana na ushairi katika kitengo cha shule ya msingi. Wanafunzi hao wanajumuisha asilimia ishirini ya wanafunzi wote katika sekondari. Wanapoanza ushairi kuchelewa katika sekondari, hujikuta katika njia panda. Wengi wao hugwaya kutokana na ushairi hali ambayo ilipelekea kuibuka kwa mwelekeo hasi kuhusu ushairi. Kuhusu hili, tunaonelea kuwa somo la ushairi lianze mapema iwezekanavyo. Ni vyema lianzie kiwango cha chekechea, shule za msingi, sekondari na kuendelea hadi vyuo vikuu kama somo la lazima.

Kadhalika, tumegundua kuwa somo la ushairi ni gumu kwa takriban asilimia sitini ya wanafunzi wa sekondari. Hali hii inapelekea matokeo ya wastani katika mitihani. Baadhi ya ugumu huo wa mashairi unatokana na mashairi yenyewe hasa ugumu wa kubaini maudhui na dhamira. Wanafunzi wengi wanateta kuhusu wingi wa maudhui na dhamira katika baadhi ya mashairi hivyo, kuyafanya magumu kufasiri. Ni vyema basi walimu kushauriwa kutahini maudhui na dhamira chache (kuu) za kijumla ili kuepusha uchapwa wa aina hii.

Ugumu mwingine unatokana na “lugha ngumu” ya ushairi. Lugha hii ina mseto wa msamiati na lahaja pamoja na jazanda. Utumiaji wa ufumbaji (sitiari), kupindukia katika kuwasilisha maudhui ndicho kinachochanganuliwa kama kiini cha ugumu wa mashairi. Vilevile, kuna uhuru wa kupindukia wa mtunzi pamoja na walimu kutofautiana kuhusu dhamira na maudhui. Hali hii inawakanganya wanafunzi. Inafaa uhuru wa walimu ubanwe kwa kuandaliwa miongozo ya ufundishaji kama tulivyokwisha pendekeza tayari, pamoja na kuepuka mashairi yenye ufumbaji wa kupindukia. Inafaa vilevile, wanafunzi watahadharishwe kuwa ufumbaji ni jambo la kawaida katika ushairi na kwamba, hii ni sifa moja ya kipekee inayobaisha utanzu wa ushairi.

Tumebaini vilevile kuwa baadhi ya walimu hufunza ushairi kwa nadra sana. Kazi nyingi ya kukabiliana na ushairi ilifanywa kazi ya wanafunzi binafsi. Hili nalo huchangia ujifunzaji wa nadra sana wa ushairi wa Kiswahili. Aidha, mbinu za utahini na haswa maswali yanayozingatiwa yalikuwa hayaelekei kwa ambavyo hakuna mwongozo maalum kuhusu ufunzaji, ujifunzaji na utahini wa mashairi. Wanafunzi hukosa weledi kuhusu taaluma ya ushairi na hili linawafanya wengi kuhangaika wakitaka kujua zaidi. Hii ndiyo sababu inawafanya wengi wao kutaka mazoezi mengi na ya mara kwa mara pamoja na kupendekeza kuwepo kwa vipindi vya ushairi katika vyombo vya habari kama vile redio na televisheni. Ni vyema kuandaliwe vipindi vya kutosha vya ushairi ili kutoa fursa ya wanafunzi kufanya mazoezi ya kutosha ili kuwapa weledi na ujasiri katika taaluma na mitihani ya ushairi.

Kutokana na usaili wa kazi mradi kwa wanafunzi, ilibainika kuwa wanafunzi katika kaunti ya Mombasa hawajimudu kimaarifa kuhusu watunzi wengi walio nje ya sehemu ya pwani. Hili linawaathiri vibaya katika kubaliana na maswali kuhusu mazingira na maudhui pamoja na dhamira ya mtunzi. Itakuwa bora basi kuandaliwe vitabu vya kiada vitakavyotumiwa kutoa maelezo ya jumla kuhusu watunzi wa ushairi ili kuondoa utata ulioko. Vinginevyo, inafaa maelezo ya usuli na mazingira ya waandishi wa ushairi kutolewa kwa minajili ya kufundisha wanafunzi wa sekondari.

Wanafunzi wengi wa Kaunti ya Trans Nzoia ambao makala haya yanawachukulia kama kielelezo cha watahiniwa wengi wa shule za sekondari Kenya zilizoko sehemu ya bara, hutatizika na mashairi ambayo watunzi wake wana usuli wa pwani. Viwango vya matokeo yao kutokana na kazi mradi, vinaonyesha kwamba wao hujimudu vyema kuhusu mashairi ya watunzi wa mashairi yanayohusu Kiswahili sanifu kwa jumla. Tuligundua kuwa ukengeushi wa Ki-Hementiki na Uhistoria Mpya ndiyo kiini cha kutoelewa na kufasiri visivyo ushairi miongoni mwa wanafunzi wa sekondari.

Hitimisho

Tumeridhika na namna tulivyotumia mihimili ya nadharia ya Ki-Hementiki na Uhistoria Mpya katika kuchunguza ugumu wa ufasiri na uelewa wa mashairi miongoni mwa wanafunzi wa sekondari nchini Kenya. Kutokana na uchunguzi wetu mambo yafuatayo ni dhahiri;

- a) Muktaadha wa kitamaduni na mazingira ya mtunzi ni nyenzo inayoakisi mawasiliano katika ushairi.
- b) Muktaadha wa kitamaduni na mazingira yanayomzunguka mtunzi huathiri uwasilishaji wake wa maudhui.
- c) Wanafunzi wa kiwango cha sekondari wanapaswa kuingiliana vyema na muktaadha wa mwandishi.
- d) Muktaadha wa kitamaduni na mazingira ya mtunzi yanaathiri kwa kiwango kikubwa uelewekaji na ufasiri wa maudhui ya mashairi kwa wanafunzi na hadhira pana ya wasomaji.
- e) Ukengeushi wa Ki-Hementiki humuathiri mfasiri wa tungo za fasihi.
- f) Uhamishaji wa miktadha na utamaduni unaathiri pakubwa kiwango cha ufasiri na uelewekaji wa ushairi.

Kutokana na ugunduzi kwamba ukengeushi wa Ki-Hementiki na Uhistoria Mpya ndio tatizo kubwa katika uelewa na ufasiri wa mashairi miongoni mwa wanafunzi wa sekondari, tunapendekeza hatua kabambe zichukuliwe ili kuimarisha ufanzaji ushairi wenye kugegemezwa kwa mihimili ya Ki-Hementiki na Uhistoria Mpya. Ni vyema walimu wa ushairi waandaliwe ipasavyo katika vyuo vya walimu na vyuo vikuu kujimudu katika kukabiliana na changamoto za

kufunza ushairi. Masuala ya Ki-Hementiki na ya Uhistoria Mpya yanayojumuisha mtunzi, muktadha wa jamii na tamaduni, dhamira, historia ya upokeaji wa mashairi na tungo za ushairi, maudhui, mazingira, uhusiano wa mtunzi na kazi yenyewe pamoja na hali ya kutazama upya kwa muktadha wa jamii na historia yafaa kuzingatiwa katika mkondo mzima wa uchanganuzi, ufasiri na ufundishaji wa ushairi.

Marejeleo

- Abdi, A. (1954). *Sheria za Kutunga Mashairi na Diwani ya Amri*. Kenya Literature Bureau, Nairobi.
- Chacha, N. (1987). *The Meaning and Interpretation of Swahili Poetry*. Ph. D Thesis. Yale University.
- Farouk, T. (1969). *Utangulizi wa Uchambuzi wa Maandishi ya Kiswahili*. Nairobi: Oxford University Press.
- Gakuo, J. (1996). *Fani katika Utenzi wa Vita vya Uhuru*. Tasnifu ya M.Phil, Chuo Kikuu cha Moi.
- Gibbe, A. (1978). Fasihi na Jamii, Baadhi ya Washairi wa Kiswahili – 1960- 1977. *KISWAHILI*. Dar es Salaam: TUKI.
- Gibbe, A. (1980). *Ushairi wa Shaaban Robert*. Dar es Salaam: Tanzania Publishing House.
- Gibbe, A. (1990). Ufumbaji na Ufumbuaji wa Mashairi. *Kiswahili*. Dar es Salaam: Education Service Centre Ltd.
- Jacinta, W. (2005). *Ufundishaji na Ufunzaji wa Ushairi katika shule za Upili*. Tasnifu ya M.A. Nairobi: Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Kamau, I. (1986). *The Teaching and Study of Literature in Secondary Schools: Where and Why we Fail*. Tasnifu ya P.G.D.E Nairobi: Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Kezilahabi, E. (1982). *Ushairi wa Shabaan Robert*. Nairobi: Kenya Literature Bureau.
- Kimaru, H. (2010). Ugumu wa Ufasiri wa Mashairi. *Taifa Leo, Jumanne Agosti 2010*. Nairobi: Nation Media Group, Nation Centre.
- King'ei, K. na Kemoli, A. (2001). *Taaluma ya Ushairi*. Nairobi: Acacia Stantex Publishers.
- Masinde, E. (1992). *Mashairi Huru: Uchambuzi Dhamira na Mtindo*. Tasnifu ya M.A. Nairobi, Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Masinde, E. (2003). *Ushairi wa Kiswahili: Maendeleo na Mabadiliko ya Maudhui*. Tasnifu ya Ph.D, Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Masinde, E. (2007). *Ufundishaji wa Ushairi katika Shule za Upili na Vyuho*. Nairobi: Taaluma.
- Massamba, D. (2003). *Utunzi wa Ushairi wa Kiswahili*. Makala ya Semina ya Kimataifa ya waandishi wa Kiswahili.
- Mnyampala, M. (1965). *Diwani ya Mnyampala*. Nairobi: East African Literature Bureau.

- Momanyi, C. (1991). *Matumizi ya Taswira kama Kielelezo cha Uhalisia katika utenzi wa Al-Inkishafi*. Tasnifu ya M.A. Chuo Kikuu cha Kenyatta, Nairobi (Haijachapishwa).
- Mulokozi, M. (1975). Revolution and Reaction in Swahili Poetry. *KISWAHILI Juzuu 45/2*. Dar es Salaam: TUKI.
- Mulokozi, M. na Kahigi, K. (1979). *Kunga za ushairi na Diwani Yetu*. Dar es Salaam: Tanzania Publishing House.
- Ndungo, C. (1985). *Wanawake na Mabadiliko ya Kihistoria Katika Fasihi ya Kiswahili*. Tasnifu ya M.A. Nairobi. Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Njogu, K. na Chimera, R. (1999). *Ufundishaji wa Fasihi, Nadharia na Mbinu*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation.
- Nyanchama ,M. (2004). *Matumizi ya Taswira na Ishara katika Sauti ya Dhiki*. Tasnifu ya M.A. Nairobi (Haijachapishwa).
- Robert, S. (1961). *Utenzi wa Vita vya Uhuru*. Nairobi: Oxford University Press.
- Robert, S. (1966). *Kielezo cha Insha*. Nairobi: Oxford Universty Press.
- Robert , S. (1972). *Sanaa ya Ushairi*. Nairobi: Thomas, Nelson and Sons Ltd.
- Robert, S. (1973). *Kielezo cha Fasili*. Nairobi: Nelson and Sons Ltd.